

K ideologické problematice vědeckotechnické revoluce

IRENA DUBSKÁ

Filosofický ústav ČSAV

JAN ŠINDELÁŘ

Vysoká škola politická ÚV KSČ

Vědeckotechnická revoluce mění charakter dosavadního historického procesu, a to především povahu a úlohu subjektivního činitele v dějinách. V tom smyslu perspektivy vědeckotechnické revoluce splývají s humanistickými perspektivami komunismu, a veškeré úvahy o ideologické problematice procesu vědeckotechnické revoluce by měly podle našeho soudu tento vztah respektovat. To znamená, že s nástupem vědeckotechnické revoluce dojde k objektivnímu posunu ideologické práce, která uvnitř socialismu začne být určována potřebami rozvoje lidských bytostných sil a nikoliv už logikou třídního boje; význam ideologické práce ve vytváření a přetváření subjektivního činitele, v dvojitém pohybu zespolečňování a individualizace, v němž se utváří aktivní, teoreticky poučený, samostatně rozhodující a odpovědný jednatel, ještě výrazně stoupne.

Účinná ideologická práce v těchto podmínkách bude především do značné míry záviset na rozsahu a úrovni znalostí o celém procesu vědeckotechnické revoluce, jehož je součástí. Zvláště důležité bude prozkoumat společenské důsledky vědeckotechnické revoluce ve „třech světech“ a jejich vzájemných vztazích (v aspektech vztahů národnostních, plemenných a v poměru světových civilizací a kultur) v nejširším slova smyslu, studovat vztahy jednotlivých etap a stránek vědeckotechnické revoluce (nasyacenost spotřebními statky a potřeby kulturního a duchovního rozvoje), problematiku lidské přirozenosti a podstaty a perspektivy jejího vývoje. Lze předpokládat, že praktické a teoretické řešení těchto otázek se v budoucnosti stane předmětem ideologického střetání mezi soustavami; už dnes však platí, že ofenzivní dialog nelze vést jinak než pozitivním řešením.

Ideologická práce se bude bezpochyby muset v mnohem větší míře než dosud prohloubit v několikerém smyslu:

- Obsahově se stále více sblížovat s teoretickou činností, opírat se o vědu a výzkum — v západních zemích (hlavně v USA, ale i jinde) podobný proces už nastal, ovšem v podobě svého druhu. Obrovské množství kursů, škol, rozhlasových a televizních seriálů, doškolovacích a přeškolovacích kursů — to je vyvoláno jednak objektivní potřebou nezůstávat pozadu za požadavky technického a vědeckého rozvoje, jednak tím, že buržoazní společnost usiluje o včleňování lidí do způsobu myšlení, spojeného se stabilitou buržoazní společnosti.
- V podmínkách socialistické společnosti by měl tento proces sblížování ideologické a teoretické práce probíhat mnohem rovnoměrněji a (po překonání nynějších potíží) i rychleji.
- Obsahové pole poznatků, pocitů a snah, které budou zasahovány ideologickým zápasem, se bude stále rozšiřovat. To souvisí s faktem, že už dnes se zorné pole socialistického humanismu nesmírně rozšířilo a tento proces není zdaleka dovršen. Náhlá popularita filosofické antropologie dává tušit, že okruh otázek po tom, co je člověk a co je lidský svět, daleko přerůstá odpovědi, které byly dosud v propagandě často poskytovány. I když v širokém lidovém povědomí je problém zdokonalování společnosti spojen dnes převážně s hojností spotřebních statků, je jisté, že prostá konzumpce zdaleka není schopna trvale zdokonalovat člověka. Konzumní diferenciaci se pravděpodobně do jisté míry bude vyvíjet zároveň s diferenciací činností (v pracovním procesu, ale i mimo něj), ale přesto bude stále zůstávat široká sféra života — zvláště ve volném čase —, kde bude muset věda, propagace a ideologická práce lidem říkat, „co je člověku prospěšné“ a „co je člověku zlé“.

Nejbližší léta budou zcela určitě vyvolávat živelný tlak na odborné vzdělání, na dovednostní i znalostní specializaci. Tento tlak bude zasahovat velmi silně naše školství a celou soustavu mimoškolního vzdělávání a výchovy. To je v zásadě zdravý vývoj; bude mít však i svoje nebezpečí a jednostrannosti. Znovu bude vyvstávat problém všeobecného vzdělání, problém minima průpravy, kterou potřebuje zhruba každý člověk, aby byl schopen vůbec směřovat k všestrannosti a k plnému životu. (Viz například diskuse v SSSR, zda je technickému pracovníku potřebné umění.)

Čelit takovým jednostrannostem nemůže zajisté sama ideologická práce. Avšak i zde bude nutno stále udržovat v širokém povědomí lidí mnohostranný obraz komunistického života. V konkrétnosti to znamená čelit krajnostem konzumního myšlení a krajnostem ekonomického krátkodechého utilitarismu, k němuž bude masy živelně vést stupňování ekonomických stimulů v naší společnosti.

I když se zdá, že taková nebezpečí zdaleka ještě nejsou aktuální (je *málo* odbornosti, *málo* specializace, *málo* diferenciace), přece je musí ideologická práce, která nechce být sérií udýchávaných kampaní, vést v patrnosti.

- Ideologická činnost se bezpochyby bude muset diferencovat nejen co do obsahu, ale i co do náročnosti. Tento proces je možno už pozorovat ve stranické výchově, ale bude muset být propracován mnohem důkladněji pro všechny oblasti života společnosti. Struktura společnosti se bude v souvislosti s rozvíjením vědeckotechnické revoluce nadále členit a činnosti lidí se budou diferencovat co do obsahu i co do náročnosti. Účinná ideologická práce musí sledovat tento proces, neboť není nic horšího než konfekční propaganda, která chce říci všem totéž a na stejné úrovni. Je tedy pravděpodobné, že celá síť prostředků masového působení se bude dále diferencovat, což bude spojeno s dalším kvantitativním růstem (více časopisů, vzdělávacích a zájmových útvarů, více a členitějších rozhlasových a televizních

pořadů ap.) a se specializací pracovníků, kteří zde budou činní.

Má-li být tento proces organický, je nutné zvyšovat nároky na ideologické pracovníky, zvláště pak na vedoucí. Dosavad ještě převažující pohled na ideologického pracovníka jako na člověka hlavně oddaného a ukázněného bude zcela objektivně zastarávat tvář v tvář široké škále ideologických úkolů a jejich rostoucí náročnosti. Všestranný rozhled, duševní pružnost, schopnost stálého sebevzdělávání, věcné a kritické myšlení — tyto znaky budou stále víc vystupovat jako žádoucí charakteristiky každého, kdo bude chtít účinně ideologicky působit.

- Z toho, co dosud bylo řečeno, je patrné, že v budoucnu bude velmi nesešně dopátrat se *výsledků* ideologického působení, neboť mnohostranná jeho diferenciací nedovolí usuzovat z náhodně pozorovaných „ohlasů“ a náhodně zachycených signálů na charakter celého procesu ve všech vrstvách společnosti a ve všech stupních a oborech lidské aktivity.

Bude tedy jedním z předpokladů dalšího zdokonalování ideologické činnosti (vedle teoreticky propracovaného zázemí a vedle stálého růstu ideologických pracovníků) vědecké zkoumání samotného procesu ideologických vztahů. Ideologická činnost se nezbytně stane daleko více také sebezpoznaním, v němž bude sice relativně oddělen v každé dílčí situaci subjekt a objekt ideologického působení, ale v celkové struktuře společnosti nebude existovat výlučný subjekt a výlučný objekt; poznávání účinků ideologické činnosti bude tedy poznáváním povahy, struktury a možností ideologického růstu všech občanů a bude ve zvýšené míře zahrnovat i teoretickou sebereflexi ideologů. — Dosavadní usuzování na ideologické působení naší práce kolísá vlastně mezi dvojím dosti naivním spoléháním:

— že ušlechtilý konečný cíl je schopen sám sebou řešit převážnou většinu denních lidských nejistot, kolísání, pochybností a rozporů;

— že opakování tezí znamená posilování jejich přesvědčivosti. Ukázalo se, že řada našich domněnek o ideologic-

ké zralosti lidí byla povrchní nebo zcela nesprávná. (Odtud určitá panika z nečekaných rysů u naší mládeže, v některých vrstvách inteligence atd.). Jsme-li přesvědčeni, že všechno ideologické působení se bude stále víc sblížovat s vědou, pak je stejné nutné, aby se i zkoumání jeho účinnosti bralo vědeckými cestami. Proto bude ne- nezbytné pomýšlet na vybudování pracovišť, která se budou zabývat vědeckým zkoumáním veřejného mínění a jeho změn, zkoumáním posunů v hodnocení předmětů a dějů v naší společnosti, zkoumáním společensko-psychologických zákonitostí ideologického (a ovšem i jiného) působení ve všech jeho formách. Bez takového zkoumání by dynamika ideologické práce zaostávala za dynamikou jiných procesů společenského pohybu a nebylo by možné stále a průběžně její zdokonalování.

Konečně nelze zapomenout, že ideologická činnost v období vědeckotechnické revoluce je nemyslitelná bez soustavného využívání celé sítě rozvinutých moderních sdělovacích prostředků.

K některým obsahovým problémům

Problém společenské dynamiky

Proces vědeckotechnické revoluce, ač v počátcích, jeví se už i prozíravějším hlavám na západě jako největší převrat v lidském životě, k němuž dochází od doby přechodu k zemědělství a usedlému způsobu společenské existence. Takové vědomí není u nás zatím nikterak všeobecné, jednak proto, že se nedostatečně zkoumaly perspektivy těchto změn, které v sobě navíc chovají i možnost sebezničení lidstva, jednak proto, že naše relativní zaostávání a jeho ideologický doprovod bránily, aby se toto vědomí dostalo do širších vrstev jako naléhavý imperativ.

Vědeckotechnická revoluce je spojena s neustálým dynamickým přetvářením všech existenčních forem společnosti. To se týká nejen vývojových zemí, ale všech společenských útvarů vůbec. Marx už dávno odhalil revolucionizující vliv výroby na všechnen lidský život; one poznatky však ustoupily na podružné místo v době, kdy společenská dynamika směřovala především k vybojování třídních

zápasů. Dnes však znovu vystupuje do popředí fakt, že vědeckotechnický progres má svůj doprovod (a samozřejmě i svoje předpoklady) v nesmírně širokém spektru změn všech strukturních složek společenské totality. Platilo-li už v době Marxově, že předindustriální společnosti byly převážně statické a společnost industriální je dynamická, pak to platí dvojnásob dnes a zvláště pro socialistické země, které nejen neruší společenskou dynamiku kapitalistického vývoje, nýbrž ji mají učinit harmonickou a všestrannou. Proto by měly vycházet úvahy o otázkách, které vývoj vědeckotechnické revoluce posune do popředí, z povahy a proměn společnosti samé.

Z tohoto hlediska se jeví jako anachronismus, jestliže je někdy dosud vykládán socialismus a komunismus jako věc od objektivizovaného systému neodvratně se rozvíjejících socialistických zákonitostí až po představu socialismu a komunismu jako dostatku a přebytku spotřebních statků. S takovým obrazem nutně souvisí i představa budoucího člověka: budí se zdání, že lidstvo vkročí socialismem do epochy, která nebude vyžadovat osobního napětí a úsilí každého jednotlivce, že jednotlivci budou objektem všestranné péče „společnosti“. Je pochopitelné, že tak po- jatá „společnost“ nemá s realitou nic společného, protože se z jejího obrazu ztrácí lidská aktivita, lidská tvůrčí napětí, tedy ve skutečnosti lidský rozměr vůbec. S touto představou souvisí i demobilizující předpoklad, že budoucí komunistický člověk se vychová a uvědomí nezávisle na proměnách výroby a práce. I když nebyla popírána dynamika přechodu ke komunismu, přece jen byla viděna tak úzce, že mimoděk převažoval moment statický. Proto také vznikalo spoléhání na to, že socialistická společnost je imunní vůči civilizačním problémům, které rozvoj techniky a vědy otevřel na západě. Taková bezstarostnost je živnou půdou nejen pro nárazy překvapení z nečekaných problémů (které se mohou stupňovat takřka v šoky nejistoty), ale přímo podporuje nálady uspokojení a spoléhání na zásah „vyšších faktorů“. Druhým pólem takové zpasivněle bezstarostnosti je zjištěné znepokojení některých částí inteligence; Tito lidé pak propadají domněnku, že oni jediní jsou povoláni k tomu, aby si uvědomili

tíží úkolů a hloubku otázek, aby oni řešili v bezpředsudečném vědomí to, co jiní neřeší, nepředvídají. Odtud vzniká nakažlivost módy antropologie, filosofie člověka, axiologie, existenciálních nálad atd. — až po privativismus, nadvládu konzumpčních postojů, egoismus — které se předkládají jako realistické jistoty individuálního života všude platné. S nadsázkou by se dalo říci, že v některých vrstvách obyvatelstva mohou — pro naše vlastní ideologické přehmaty a omyly — vystupovat některé rysy kapitalismu jako něco jednoznačně pozitivního.

Z tohoto hlediska se zdá, že ideologická práce bude musít rozvinout takový model společenské dynamiky, který se opírá o stálou dynamiku každého individua. Pro období, které stojí před námi, platí, že tato dynamika nemůže být spontánní v tom smyslu, že by každý jednotlivec podle své představy a záměru vstupoval do určité oblasti skutečnosti a realizoval se tam „svým“ tempem života. Je jisté, že právě v příštích letech vzroste velmi silně tlak vnějších okolností, tlak věcných a institucionálních soustav (to souvisí se zbožní orientací ekonomiky). Zároveň však vzroste nutnost, aby se individua ve zvýšené míře autenticky v těchto vztazích orientovala a exponovala. To bude mobilizovat hybné potence lidí a bude je nutit, aby odkládali navyklé způsoby chování a navyklé postoje. Dynamika se stane základní existenční formou člověka.

Dostat do vědomí lidí takové pojetí skutečnosti nebude zajisté jen věcí ideologického úsilí; rozhodující bude uvést v pohyb vztahový systém, který bude dynamiku stimulovat. Avšak ideologická práce musí připravovat lidi na skutečnost, ve které stagnace, setrvačnost, stereotypnost myšlení a jednání budou spojeny s nezbytnou společenskou degradací, s poklesem existenčního zabezpečení a jistoty.

Je nutné počítat s tím, že stupňování dynamiky a růst nároků na orientovanou aktivitu nevzbudí jednoznačný souhlas všech lidí. Mimo jiné proto, že pasivita a šablonovitost se staly mnoha lidem návykem, kterého se — zvláště ve starším věku — těžko budou zbavovat. Je třeba počítat s tím, že protesty proti dynamice společenského procesu budou motivovány humanisticky a že nebudou bez argumentů. Úkolem ideologické práce bude mimo

jiné obhajovat přesvědčivě dynamický model společnosti jako *princip* a proto také ukazovat toleranci staticčnosti (např. u starších lidí) jako podřízený moment. Nelze si také zastírat, že dynamická orientace povede k vyzvedávání těch vrstev dělnické třídy, které dosud byly považovány za nikoli rozhodující, třebaš proto, že nebyly nejpočetnější. Můžeme také očekávat, že nové pojetí jádra dělnické třídy povede k novým měřítkům ve složení stranických orgánů a jejich aparátů. I tento trend bude nutno ideologicky připravovat a probíjovat. Hlavní bude, abychom ukazovali vědeckotechnický progres jako neodmyslitelnou součást cesty ke komunismu, abychom přesvědčivě dokumentovali, že mimo rychlou realizaci vědeckotechnické revoluce nemůže beztrždní společnost realizovat ani své humanistické cíle.

K tomu bude nezbytné rozpracovat teoreticky a propagandisticky dokazovat zejména:

- že socialismus je nejvlastnější půdou pro rozvíjení vědeckotechnické revoluce;
- že socialismus je základnou pro nejadekvátnější zvládání civilizačních důsledků vědeckotechnické revoluce (uvnitř i v aspektu celosvětové působnosti), že totiž jenom on může optimálně rozpoznávat potenciální nebezpečí a hrozby technického rozvoje a čelit jim perspektivními zásahy vrcholného společenského subjektu;
- že socialismus skýtá maximální záruky pro rozvoj subjektivního faktoru, že umožňuje všestrannou humanizaci individua a demokratizaci společnosti, že tedy umožňuje vyústění humanitních ideálů a snah;
- že marxismus je filosofií a teorií, která je schopna nejadekvátněji postihnout tento proces.

Problém kolektivismu a individuální aktivity

Jedna z důležitých oblastí ideologického boje je spjata s pojmy *individualismus* a *kolektivismus*. Zde se bude musít v mnohém pozměnit naše argumentace. Změní se totiž dosti podstatně *vžitý* obsah toho, co ony kategorie postihují. Nedávné pojetí kolektivity bylo stavěno polárně proti individualismu; přitom bylo (ne-li výslov-

ně, pak implicitně) k individualismu přiřaděno mnohé z toho, co vědeckotechnická revoluce (a nové řízení) předpokládají a povzbuzují: snaha vyniknout, iniciativa, nekonvenčnost, podnikavost, kritičnost, odvaha k odlišení se, odvaha k pojmenování věcí pravým jménem (předsudek je předsudek, i když je hromadný, zaostalost je zaostalostí, i když je znakem vedoucího — ap.), určitá výlučnost v praktickém životě, plynoucí z cílevědomého zaměření celého člověka k určité sféře problémů a činností — atd. Bude potřeba rozpracovat problém kolektivismu tak, aby bylo zřejmé, že komunistická teorie i praxe počítají *trvale* s člověkem, který se rozvíjí jako individualita a bojuje za sebeuplatnění mezi lidmi. V tom smyslu není kolektivismus prostým popřením individualismu, nýbrž jeho dialektickým překonáním. Zachovává a přehodnocuje emancipaci individua ze zvykových a stereotypních svazků, zachovává a stupňuje předpoklady pro svéprávnou aktivitu jednotlivce, kterou naznačil kapitalismus, ale podvázal její realizaci anebo ji vyhnal do výstřelků bezohledného individualismu. Dosah takového pohledu sahá k velmi praktickým otázkám, které se týkají a budou stále více týkat denního života širokých mas pracujících.

Je jisté, že pojetí soutěživosti — jako kvality, bez níž by společenský progres v dnešním světovém kontextu nebyl možný — musí být oproštěno od zábran, které braly *praktické* soutěživosti její nejvlastnější prostor. Soutěžení je nutně spojeno se snahou *vyniknout*; má-li mít ono vyniknutí reálný význam, musí mít možnost reálně se projevat: příjmově, spotřebně, prestižně, ve formách společenského styku, v přístupu k moci, v životním stylu atd. Do dřívějšího chápání soutěžení silně pronikl rys charitativního pseudohumanismu: soutěžící má *povinnost* pomáhat ostatním, ostatní mají *právo* na pomoc vynikajícího. Tak jsou však zvýhodňování neiniciativní a zatěžování iniciativní, aniž fungují nějaké záruky, že aktivita zaostávajících bude živena reálnými, neselhávajícími stimuly. To vede k podlamování některých zdrojů iniciativy. A přece je zřejmé, že dynamika společenského procesu je nemyslitelná — aspoň v dohledné době — bez interindividuální dramatickosti zápasů, v nichž musí být riziko, sku-

tečné střetání a skuteční vítězové a poražení. Pro socialismus a komunismus je pak ovšem podstatné, že vytyčuje aktivitu individuí a skupin rámeček, který nedovoluje taková vítězství, která umožňují trvalé výhody a nadprávi, a nedovoluje ani takové porážky, které znehodnocují člověka a jeho akční možnosti.

Ekonomičtí teoretikové, kteří rozpracovávají nový způsob řízení, si kladou stejné otázky a řeší stejné problémy, ovšem převážně v oblasti ekonomické: uvažují o stimulech podnikavosti, o odstranění nivelizace, o ziskových a hodnotových pobídkách soutěživosti atd. Úkolem naší teorie (a pak propagandy) je, aby to, co v ekonomii vystupuje jako dilčí jev, bylo zkoumáno jako jev obecný pro všechny součásti a roviny společenské reality. S tím vším je spojena nutnost mnohem propracovanějšího pohledu na model socialismu a komunismu. Zdá se, že vše, co se už dnes rýsuje jako nejpravděpodobnější, mluví pro odvážné pojetí beztržní společnosti jako *konfliktní struktury* zvláštního druhu.

Přitom nejde o vyjádření dočasné tendence, spojené s novým pojetím řízení socialistické ekonomiky, nýbrž, zdá se, o zásadní, v lecčems nový pohled na dialektiku celku a částí, společnosti a jednotlivce, o reálnější pohled na člověka a jeho situaci ve světě. Jestliže byl donedávna chápán celospolečenský zájem jako něco, co je možno deduktivně vysoudit a vyjádřit souborem postulátů, závazných až do jednotlivosti pro všechny články společenské struktury (v konečných důsledcích až pro individua), pak bylo možno a nutno také přijmout, že není vlastně důvod, proč by nemohly být rozpory už v řídicí koncepci vyloučeny. Jenže pak dochází nutně k představě, že každá autentická aktivita a iniciativa nižších článků společenského organismu ohrožuje předjednanou harmonii a není tedy vpravdě žádoucí.

Jestliže dnes jsme si vědomi, že celospolečenský zájem může být formulován jen stálým zachycováním a vědeckým zpracováním procesů uvnitř všech komponent struktury, mění se zásadně i pohled na funkci rozporů: rozpory nejsou imancí ani parazitem jakési „společnosti“, nýbrž samy rozpory jsou podstatné, společnost může svou dynamiku realizovat

jen skrze rozpory a jen analýzou rozporů je také možno dospívat k formulování řídicích programů. Platí tedy nejen, že *dynamika* je existenční formou moderní společnosti, ale že takovou existenční formou je i rozpornost. Přitom rozpory jsou i pro individuum (začleněné v dílčích strukturách uvnitř společenského celku) jediným způsobem existence, v němž může realizovat a prožívat i vlastní autenticitu; bez prožitku střetání nemůže být prožitek opravdové aktivity. To je zcela v souladu s poučeními, která vytěžil marxismus v polemikách například s existencialismem. Vztah moderního člověka ke světu je dramatický, neboť každá *dynamika* je dramatická. Jednota společnosti není v monolitičnosti apriorního záměru, nýbrž v neustálém sjednocování mnohostanné aktivity konkrétních lidí a jejich aglomerací. Teprve na základě *existující* aktivity může být aktivita shrnována; není pak pravda, že aktivita může být trvale vyvolávána k *předem* stanoveným úkolům, předkládaným živým lidem pouze k realizaci. Polemika s existencialistickými náladami částí inteligence (a zároveň zápas s ochablostí a lhostejností lidí, což s existencialismem v mnohém souvisí) není jen věcí teoretických půtek — je především věcí reálného života lidí, záležitostí prožívaných životních obsahů.

Ideologická práce směřující k obhájení a probíjení společenské dynamiky a k správnému chápání společenské rozpornosti je tedy zároveň předpokladem úspěšného ideologického zápasu s řadou pronikajících idealistických názorů.

V konfrontaci socialismu a kapitalismu nepůjde pak o to, abychom stavěli kapitalistickou nejistotu individuí proti socialistické absolutní jistotě, kapitalistické riziko proti socialistickému bezpečí ap., nýbrž bude potřeba objasňovat rozdíl rizika kapitalistického a socialistického, jistoty v kapitalismu a socialismu. Konfliktní pojetí socialistické společnosti je náročnější na ideologickou práci, ale ono jediné je schopné odklízet ideologické zábrany společenského vzestupu.

Bude jistě nutné, aby důraz na konflikty nevedl k oslabení humanistických zřetelů, které byly vypracovány v dosavadní výstavbě socialismu a které neztratily na svém významu; jde například o péči o nemocné a staré lidi, o občany s oslabenou

a vyčerpanou vitalitou, jde o stálé zdokonalování příležitosti k stupňování kvalifikace lidí, jde o systém sociálních opatření v širokém smyslu slova. To je úkol především praktický, řešitelný jen při rozvinutí speciálních, hlavně sociologických, lékařských a psychologických disciplín; je to však i úkol ideologický, neboť i zde leží mnohé znaky, které silně odlišují konfliktnost kapitalistickou od socialistické.

Problém informovanosti

Celý proces vědeckotechnické revoluce se může rozvíjet optimálně jen tehdy, bude-li iniciativa a aktivita distribuována ve všech člancích společenské struktury — jistě ovšem v určitém horizontálním a vertikálním členění. Znamená to, že lidé stojící v různých, strukturálně spjatých místech ve společenském organismu budou muset umět rozhodovat se znalostí věci, s vlastní odpovědností a s určitými riziky pro sebe i pro podřízené či nejbližší funkčně stojící články struktury. Znalost věci předpokládá širokou informovanost. Subjektivní předpoklady informovanosti se jistě budou rozvíjet pod tlakem široké společenské soutěživosti, ale i ideologická příprava tu bude nutná. Zároveň bude nutno zdokonalovat objektivní předpoklady informovanosti. V oblasti přírodních věd se neklade v cestu tolik starých ideologických zábran, půjde tu tedy hlavně o otázky materiálních prostředků a organizace. Náročnější na ideologickou práci bude oblast věd společenských, hlavně sociologie, sociální psychologie, filosofie atd. Je nepochybné, že vědeckotechnická revoluce bude vyžadovat i vytvářet lidi, kteří budou muset a budou chtít samostatně myslet, nepřijímat hotové recepty, vlastním poznáním třídit myšlenky a názory. Vznikne velký a oprávněný tlak na rozšíření informací o vědeckých výsledcích světové vědy a techniky. Bezpochyby vzroste přirozený tlak na dovoz zahraniční, tedy i západní literatury, bude nutno mnohem více překládat a pohotově reagovat na každý významnější výsledek vědeckého zkoumání, ať vznikne kdekoli. Úkolem ideologické práce bude v této souvislosti, aby probouzela vlastní kritičnost čtenářů a posluchačů, nikoli aby jim předkládala apodiktické komentáře odvozené ze starých ideologických klišé. Bude

třeba vycházet z poznání, že tvořivost není možná bez vlastního názoru o věcech a dějích, není možná bez kritičnosti; kritičnost se pak může rozvíjet jen na základě informovanosti. Střízlivost, která je jednou z pozitivních vlastností českého národního charakteru, bude celým procesem zvědečtění posilována; morální zaujetí, sjednocování úsilí a probuzení nadšení budou stále více možné jen na základě rozumové orientace v širokém poli dat, zprostředkovaných informačními vazbami mezi lidmi (v měřítku státním i mezinárodním).

I tento proces bude vyžadovat přeorientování některých směrů ideologické činnosti. Nepůjde (ve valné většině případů) o imputování hotových syntéz a postojů, nýbrž o široké informování a o navozování myšlenkových postupů, které umožní jednotlivcům a skupinám orientovat se samostatně a svéprávně ve společenské realitě a zasahovat do ní.

Nelze popírat, že nedávné pojetí ideologické práce nedovolovalo často odstíněnější rozlišování společenských jevů v kapitalismu a v socialismu, nedovolovalo mobilizaci samostatného kritického myšlení a oslabovalo už na počátku účinnost výsledků. Zjednodušující jednoznačnost, opatrnickví v informacích v tisku, rozhlasu a televizi, obcházení nepříjemných skutečností, neadresnost kritiky a nemístný respekt před autoritami — to vše jsou jevy, které bude střízlivě a věcně uvažující občan stále méně snášet bez pocitu nevole. A vědeckotechnická revoluce bude nezbytně vyžadovat právě takových věcných, střízlivě uvažujících lidí, o ně se bude opírat, takové lidi bude bezpochyby také produkovat a vychovávat. Čím rychleji, tím lépe.

Problémy světových rozporů

V ideologickém boji kapitalismu a socialismu budou jistě i nadále v popředí otázky deformací lidského osudu v kapitalistickém světě. Nezbytná bude širší informace o vnitřních rozporech kapitalismu, a to nejen rozporech ekonomických a politických. Bude třeba hlouběji rozpracovávat problémy řízení v kapitalistických zemích, ukazovat charakter vrcholného subjektivního činitele a cíle, k nimž usměrňuje činnost miliónů lidí. Bude nutné od-

dělovat ve vědomí našich lidí respekt k vědeckým a technickým úspěchům kapitalistických zemí od cílového zaměření v politice, aniž tím budeme chtít oslabit úctu k vědcům a technikům. Větší otevřenost v informacích o buržoazních zemích bude nezbytná už proto, že přístup řady lidí k zahraničním pramenům se bude nutně rozšiřovat (četbou, cestováním, navazováním přímých kontaktů a osobních styků ap.). Je možno očekávat, že teprve zrychlení tempa našeho vědeckotechnického rozvoje, otevření cest k rozvoji vědy a k realizaci vědeckých poznatků a klidné a objektivní informování veřejnosti budou s to odstraňovat z vědomí řady našich lidí poklonkování před západní cizinou a idealizaci mnohých stránek tamního života. Jen vlastní úspěchy a vědomí vlastní aktivity jsou schopny trvale živit třídní uvědomění socialistického občana.

Skutečnost, že mnohé světové konflikty se dnes řeší ve vývojových zemích, bude vyžadovat mnohem hlubší ideologické objasňování problému jednoty a rozpornosti v celosvětovém měřítku. Je možno bez nadsázky říci, že informovanost o vývojových zemích je u nás naprosto nedostatečná, že neexistuje ani přibližné vědomí o složitosti problémů, které tyto země řeší. Rovněž není jasno o silách, které se tu střetávají. Je příliš jednostranně líčen podíl kapitalistických zemí na rozporech uvnitř zemí vývojových i na rozporech mezi nimi. Líčení možnosti tzv. nekapitalistické cesty je idylizováno, nejsou analyzovány rozpory spjaté s realizací *každé* formy industrializace. Tak je připravována půda naivním domněnkám, že stačí spolupráce se socialistickým světem k hladkému překonání všech potíží. (Buržoazní věda mnohem důkladněji zkoumá otázky tzv. „startu“, to jest otázky nástupu a rozvoje industrialismu.)

S tím souvisí i vážné problémy spojené s prognózou sjednocování světa. Rozpory s Čínou tkvějí mimo jiné právě v odlišném hodnocení vnitřních i vnějších možností zemí „třetího světa“. Nerozpracování těchto problémů nedovoluje, aby podstata rozporů byla hlouběji chápána a aby tedy informace o nich byly účastny na výstavbě pevného přesvědčení. Pak ovšem existuje nebezpečí, že se budou obnovovat vulgární pověsti o „žlutém nebezpečí“, o barbarství barevných národů a podobně.

Studium a popularizace problémů různosti zemí a lidí současného světa je předpokladem pro překonávání různosti a pro sjednocování lidí — aspoň v podstatných bodech. S tím je spojena nutnost dialogu přes hranice zemí a táborů. Marxismus je objektivně nucen — v zájmu budoucnosti světa — vstupovat stále více do skutečné konfrontace i s neevropskými myšlenkovými systémy. Urychluje-li proces vědeckotechnické revoluce střetávání a určitou integraci světových kultur, měla by především marxistická teorie stát v čele překonávání evropského subjektivismu. Je nepochybné, že osvojování marxismu v jednotlivých zemích je vždycky spojeno s vyzvedáváním těch stránek teorie, které

jsou cítěny jako aktuální a povědomé. Tak se stává, že marxismus v Evropě například nepřihlíží k mimoevropským duchovním proudům, ani k formám, jimiž je marxismus osvojován mimo Evropu. Jsme pak mimoděk v zajetí evropocentrické výlučnosti, i když ji slovně odmítáme a i když si přejeme, abychom byli i zde internacionalisty. Sbližování různých myšlenkových a kulturních okruhů není ovšem úkolem krátkodobým a není prvotně ani úkolem propagandy a popularizace. Vědecké zkoumání je první podmínkou; širší informovanost pak musí připravovat cestu k tomu, aby pozdější vědecké poznatky byly rychleji přijímány.